
IV. WSPOMNIENIA

Wspomnienie o naszym Mistrzu – Profesorze Andrzeju Stelmachowskim

Profesor Andrzej Stelmachowski, jakiego znaliśmy

W Wielki Poniedziałek 2009 r. opuścił nas profesor Andrzej Stelmachowski. Był dla nas tym, kim mistrz jest dla swoich uczniów: nie tylko wzorem wybitnego uczonego światowej klasy, znakomitego nauczyciela, ale też przyjacielem, towarzyszącym naszemu rozwojowi naukowemu i dydaktycznemu. Troszczył się przede wszystkim

o terażniejszość i przyszłość wychowanków, w szczególności o nasze postrzeganie roli nauki prawa i nauczania, ale także wydarzeń w środowisku akademickim i szerzej – w polskim społeczeństwie.

Podziwialiśmy zarówno Jego niezwykle twórcze dokonania naukowe, dydaktyczne, jak i postawę na Uniwersytecie. Przyglądaliśmy się z bliska Jego służbie publicznej, trwającej niemal do końca. Często też przypadkiem dowiadywaliśmy się o innych, pięknych kartach Jego działalności. Nie chwalił się nimi, jak chociażby wielkim zaangażowaniem w prace Towarzystwa Przyjaciół Dzieci czy długoletnią pomocą góralom podhalańskim w odzyskaniu – śladem dawnych nadań królewskich – uprawnień do lasów na terenie Tatrzańskiego Parku Narodowego. Przypuszczamy, że było znacznie więcej takich działań oprócz tych, o których wieść do nas dotarła. Profesor był człowiekiem wielkiego formatu. Nie zabiegał o poklask.

Znamienne, że nie zajmował się zwalczaniem środowisk, które nie opowiadały się za wartościami przez Niego wyznawanymi. Wprost przeciwnie – budował porozumienia przeciwstawnych sobie stron i starał się łączyć tych, którzy trwali w konfliktach. Umiejętność wybaczenia, jak również dystansowania się od spraw dalekich Jego przekonaniom, a przede wszystkim bardzo przyjazne i optymistyczne nastawienie do ludzi przynosiło wyjątkowe owoce: jednało zaufanie i jakże często pożądany *consensus*. Niewiele jest osób o takim wymiarze wolności od uprzedzeń, nowatorsko myślących, a przy tym bezinteresownych.

Kiedy uczyliśmy się u boku Pana Profesora, zafascynowani Jego osobowością, talentem naukowym i dydaktycznym, czerpaliśmy również z Jego zdecydowanej postawy w sprawach moralnych. Był „szefem” rzucającym światło na dokonywane przez nas wybory, sprawę najtrudniejszą.

Wzrastaliśmy w dobie określonej ideologii. Profesor nie tylko nigdy nam nie narzucał swoich przekonań, szanował poglądy różniące się od Jego własnych, niemniej podstawy moralne katolickiej nauki społecznej były zawsze widoczne w Jego niezłomnej postawie w czasie przeróżnych sytuacji, które niosło życie. Głęboko zapadła w nasze serca wierność Pana Profesora dla blasku prawdy.

Naszym niezapomnianym udziałem były wspólne z Panem Profesorem wyjazdy terenowe, gdzie obok ożywionych dyskusji naukowych nie brakowało rozmów o życiu, o naszych sprawach i różnych wydarzeniach. Było też wiele okazji do żartów, graliśmy razem w brydża, jeździliśmy na sankach, rozpalaliśmy ogniska. Zawsze świetnie się bawiliśmy. Ileż wspaniałych wspomnień mamy z tego okresu! Przebywanie z Panem Profesorem, znakomitym Kompanem, w otoczeniu pięknej polskiej przyrody, w górach, na kajakach, w lesie, nad jeziorami, na zawsze nas oczarowało, ukazało nam wymagającego, ale też wyrozumiałego Mistrza. Zawsze chciał zobaczyć w nas coś dobrego. Profesor stworzył nie tylko znaczącą szkołę naukową, lecz i rodzinę złożoną z kolegów z Uniwersytetów: Wrocławskiego, Warszawskiego i – powstającego przy żywym udziale Profesora – Uniwersytetu w Białymstoku.

Praca pod kierunkiem Profesora Stelmachowskiego była przywilejem, który dziś zobowiązuje Jego uczniów. Każdy z nas nosi w sobie wiele osobistych wspomnień

dotyczących tego, co towarzyszyło wspólnym pracom i spotkaniom naukowym, konferencjom polskim i zagranicznym. Nawet nie wiemy, kiedy zapadły nam w pamięć liczne gawędy, anegdoty i powiedzenia Pana Profesora. Wiele z nich przeszło do legendy naszego środowiska.

Andrzej Stelmachowski był przede wszystkim wybitnym prawnikiem i nauczycielem akademickim. Poniżej przedstawiamy w zarysie te sfery Jego działalności, z którymi stykaliśmy się na co dzień.

Droga życiowa i dorobek naukowy Profesora Stelmachowskiego

Andrzej Stanisław Ksawery, syn Wisławy z Majewskich i Bronisława Stelmachowskiego, urodził się 28 stycznia 1925 r. w Poznaniu. Tam też uczył się w szkole powszechnej i średniej. Jego ojciec został zatrudniony w 1919 r. – w roku utworzenia Uniwersytetu Poznańskiego – na Wydziale Prawnym, gdzie otrzymał tytuł profesora. Jako prezes Sądu Apelacyjnego w Poznaniu ewakuował się we wrześniu 1939 r. wraz z pracownikami tego sądu i zaginął. Po latach udało się ustalić, że uchodząc za Bug, został aresztowany i zamordowany przez NKWD.

Po wybuchu wojny A. Stelmachowski kontynuował naukę w Gimnazjum Polskim w Kownie na Litwie, a następnie – w ramach tajnego nauczania – w Warszawie. Maturę uzyskał w 1943 r. W tymże roku podjął studia na podziemnym Uniwersytecie Warszawskim. W okresie wojny, niezależnie od pracy (także fizycznej) oraz udziału w tajnym nauczaniu, był również żołnierzem Armii Krajowej.

Po ukończeniu studiów, które kontynuował po wojnie w Poznaniu, uzyskując w 1947 r. tytuł magistra prawa, A. Stelmachowski podjął pracę na Wydziale Prawno-Ekonomicznym Uniwersytetu im. A. Mickiewicza w Poznaniu. Tamże w 1950 r. uzyskał stopień doktora nauk prawnych. Jednocześnie, w latach 1947-1949, odbywał aplikację sądową w Sądzie Apelacyjnym w Poznaniu, składając w grudniu 1949 r. egzamin sędziowski z wynikiem celującym. Następnie przeniósł się na Uniwersytet Warszawski, gdzie uzyskał w 1956 r. stopień kandydata nauk (w 1956 r.) i z początkiem roku 1958 powołany został na stanowisko docenta. Pracę w sądownictwie A. Stelmachowski rozpoczął jeszcze w Poznaniu; następnie był sędzią Sądu Powiatowego w Warszawie. W 1951 r. zrzekł się stanowiska sędziowskiego. Po zmianach politycznych 1956 r. powrócił do sądownictwa jako członek Biura Orzecznictwa Sądu Najwyższego; w 1959 r. został oddelegowany do Ministerstwa Sprawiedliwości.

Z początkiem lat sześćdziesiątych Uniwersytet Warszawski wystąpił do właściwych władz o nadanie A. Stelmachowskiemu tytułu profesora nadzwyczajnego. Sprawa nadania tytułu „utknęła” w Radzie Państwa – jak się okazało – ze względu na udział Stelmachowskiego w pielgrzymce prawników do Częstochowy. Powstał problem, czy katolik może zostać profesorem uniwersytetu, co musiał rozstrzygnąć członek Rady Państwa Władysław Gomułka, który orzekł, że katolik wprawdzie może być profesorem, ale nie w Warszawie. Uchwała Rady Państwa upoważniała Przewod-

niczącego Rady Państwa do podpisania nominacji profesorskiej „pod warunkiem przedstawienia odcinka stałego zameldowania poza Warszawą¹.”

Pod koniec 1962 r. Profesor A. Stelmachowski rozpoczął pracę na Uniwersytecie Wrocławskim, oddając się bez reszty niezwykle owocnej pracy naukowej i wychowywaniu młodej kadry, swoich pierwszych asystentów. Rozpoczęło się w tym ważnym okresie tworzenie przez Profesora, wspólnie z uczniami, szkoły naukowej. Tworzenie szkoły szło w parze z nowatorską, inspirującą dydaktyką, wprowadzającą dla studentów m.in. ćwiczenia terenowe z prawa rolnego. Uczniowie Profesora prowadzili nieznaną dotąd polskiej nauce prawa zespołowe badania empiryczne w dziedzinie prawa rolnego w połączeniu z prawem cywilnym i prawem gospodarczym. Prowadzone przez Profesora seminarium doktoranckie przyciągnęło osoby spoza uniwersytetu (niektóre z nich osiągnęły stopnie i tytuły naukowe). W późniejszym, warszawskim i białostockim okresie stworzona przez Profesora szkoła funkcjonalnego podejścia do prawa skupiła wokół oryginalnej metody naukowej (badanie prawa w procesie jego stosowania) liczne grono kolejnych uczniów. Po siedmiu latach, w 1969 r., dziekan Wydziału Prawa i Administracji Uniwersytetu Warszawskiego zwrócił się do Profesora A. Stelmachowskiego z propozycją powrotu do Warszawy. Pojawił się *vacat* w dziedzinie prawa rolnego, które obok prawa cywilnego Pan Profesor wykładał, a obawiano się, że może powstać pokusa narzucenia Wydziałowi osoby niepożądanego. Biorąc pod uwagę te motywy, Profesor Stelmachowski opuścił Wrocław i objął stanowisko profesora Uniwersytetu Warszawskiego². W 1973 r. uzyskał tytuł profesora zwyczajnego. Od 1970 r. A. Stelmachowski prowadził działalność dydaktyczną również w Filii Uniwersytetu Warszawskiego w Białymstoku, gdzie w latach 1975-1981 pełnił funkcję dziekana Wydziału Administracyjno-Ekonomicznego.

Jako uczonego, wybitny prawnik, przedmiotem swych badań naukowych objął kilka dyscyplin prawnych – prawo cywilne, prawo rodzinne, prawo gospodarcze, a od lat sześćdziesiątych również prawo rolne. Charakteryzując twórczość i dorobek naukowy Profesora trzeba podkreślić wszechstronność zainteresowań badawczych, obejmujących praktycznie całość systemu prawa prywatnego, a także dyscypliny w dużym zakresie oparte na konstrukcjach prawa publicznego (prawo gospodarcze, rolne). Profesor „specjalizował się” niejako w badaniu instytucji prawnych usytuowanych „na styku” kilku dyscyplin.

Bez wątpienia można nazwać Pana Profesora „postacią renesansową” ze względu na rozległe zainteresowania badawcze i głębokie inspiracje teoretyczne, poparte erudycją oraz znajomością łaciny i wszystkich wiodących języków nowożytnej Europy.

Równie imponująca jest wielkość dokonań Profesora. Na liście Jego publikacji naukowych, obejmującej ponad 200 pozycji (ogłoszonych w kraju i za granicą), znaj-

¹ Zob. A. Stelmachowski w wystąpieniu na uroczystości nadania tytułu doktora *honoris causa* Uniwersytetu Wrocławskiego 30 września 2005 r., pismo informacyjne Uniwersytetu Wrocławskiego „Przegląd Uniwersytecki” 2005, nr 10, s. 31 i n.

² Ibidem, s. 33.

dują się traktaty i monografie książkowe, podręczniki, komentarze i glosy, recenzje, raporty z badań, referaty. Samych opracowań książkowych, których autorem, współautorem lub redaktorem był Profesor Stelmachowski, jest ponad czterdzieści. Liczne prace były rezultatem badań empirycznych, prowadzonych pod kierunkiem Profesora przez zespoły Jego uczniów.

Fundamentem doświadczeń i osiągnięć Profesora Stelmachowskiego były badania w dziedzinie prawa cywilnego. Przewodnym motywem cywilistycznej twórczości Profesora stało się postrzeganie prawa jako instrumentu realizacji celów społecznych i ochrony społecznie doniosłych wartości. Drogę osiągnięć badawczych znaczyły kolejne monografie i studia z zakresu cywilistyki: *Przysposobienie w polskim prawie rodzinnym* (1957), *Istota i funkcja posiadania* (1958), *Kontraktacja produktów rolnych* (1960), *Nominalizm pieniężny a waloryzacja* („Studia Cywilistyczne”, t. VI, Kraków 1965), *Odpowiedzialność cywilna za niedobory* (1966), *Ewolucja autonomii woli* (w: *Tendencje rozwoju prawa cywilnego*, 1983).

Podstawowym problemem prawa cywilnego poświęcony jest cykl traktatów z zakresu teorii tego prawa. Wyróżniającym się wydarzeniem w rozwoju polskiej cywilistyki było pierwsze wydanie *Wstępu do teorii prawa cywilnego* (1969), w którym Autor zawarł refleksje dotyczące tak ważnych kwestii, jak zasady prawa cywilnego, klauzule generalne w Kodeksie cywilnym, źródła prawa cywilnego czy problematyka osób prawnych. Profesor napisał m.in: „Moc prawa tkwi nie w elementach formalnych, lecz [...] w wewnętrznych wartościach, które ze sobą niesie. Stara rzymska paremia: *ius est ars boni et aequi* jest czymś więcej niż pięknym ozdobnikiem, jest wyrazem przekonania, że są pewne granice, poza które ustawodawca wykroczyć nie powinien, że z chwilą gdy prawo sprzeniewierzy się funkcji nosiciela określonych wartości, przekształca się w swoje przeciwieństwo i stanie się bezprawiem, stanie się formą, która będzie stanowiła pozór prawa”.

Drugie wydanie *Wstępu do teorii prawa cywilnego* ukazało się w 1984 r. i przyniosło przewartościowanie niektórych ujęć, dokonane niewątpliwie pod wpływem osobistych doświadczeń związanych z powstaniem ruchu „Solidarność” i stanem wojennym. Ukoronowaniem cyklu było dzieło *Zarys teorii prawa cywilnego* (1998), bogato uwzględniające doświadczenia i dorobek III Rzeczypospolitej w budowaniu demokratycznego państwa prawnego i gospodarki rynkowej. W podsumowaniu pracy Profesor stwierdza: „[...] szansą i celem prawa cywilnego winno być zbliżanie do siebie ludzi, zwłaszcza tych wszystkich, którym nie jest obojętna sprawa drugiego człowieka”. W swoich pracach Profesor Stelmachowski sprzeciwiał się „koncepcji immanentnej prawnej wartości legalizmu”, która mogła prowadzić do uległości wobec systemu władzy, nawet najbardziej totalitarnej. Wielokrotnie wskazywał, że „moc prawa tkwi nie w elementach formalnych, lecz właśnie w wewnętrznych wartościach, które ze sobą niesie”. Profesor Stelmachowski działanie prawa rozumiał jako określony proces, w którym stosunki społeczne są kształtowane przez prawo, ale jednocześnie wpływają na jego treść. Podkreślał, że występuje tu sprzężenie zwrotne. W *Zarysie teorii prawa cywilnego* przeprowadził szeroką analizę prawa zwyczajowego, które niekiedy w prze-

ciwieństwie do prawa stanowionego (pisanego) charakteryzowało się wysokim stopniem aprobaty społecznej i uznawanych wartości przez społeczeństwo. To co pisał Profesor Stelmachowski o *consensusie* społecznym w aspekcie badań nad prawem zwyczajowym, wdrażał również w życie zarówno w środowisku akademickim, jak i w swojej działalności społecznej oraz politycznej.

Profesor prowadził również badania w zakresie wykorzystania autonomii woli w prawie cywilnym, która to autonomia z reguły nie tworzy sama bezpośrednich stosunków prawnych, lecz tylko stwarza mechanizmy, które jednostki muszą uruchomić same. W pracach Profesora wielokrotnie przewija się myśl, że system prawa jest powiązany „licznymi niemi z układem innych norm, ocen i wartości”. Wyraża się to w sposób bardzo czytelny za pomocą klauzul generalnych w prawie cywilnym, które stanowiły również istotne pole badawcze Profesora Stelmachowskiego. Badania nad istotą prawa cywilnego doprowadziły do sformułowania wniosku, że prawo jest ze swej natury jest pluralistyczne: „Stosunki cywilnoprawne powstają z założenia między podmiotami od siebie niezależnymi, autonomicznymi względem siebie, a esencją prawa cywilnego jest dialog, a nie nakaz, przyzwolenie, a nie przymus”.

Nie sposób również nie wspomnieć o nurcie prac badawczych Profesora dotyczących pozakonstytucyjnych źródeł prawa cywilnego. Dotyczy to zwłaszcza prawotwórczej roli orzecznictwa sądowego, którą Profesor określał jako „tworzenie takich norm ogólnych, które nie wypływając z przepisów ustawy, funkcjonują tak, jak gdyby miały za sobą autorytet ustawy”. Powyższa teza wywołała w połowie lat sześćdziesiątych szeroką polemikę teoretyków prawa reprezentującego kierunek socjalistycznego prawniczego neopozytywizmu. Nie obaliło to bynajmniej koncepcji Profesora, dotyczącej prawotwórstwa sądowego i arbitrażowego, która została uznana w polskiej literaturze prawniczej za uprawnioną.

Profesor aktywnie uczestniczył w opracowaniu fundamentalnych syntez cywilistycznych, czego wyrazem są Jego poglądy na temat prawa własności: modele własności i ich uwarunkowania społeczno-ustrojowe, treść i wykonywanie prawa własności, zaprezentowane w *Systemie prawa prywatnego*, t. 3 – *Prawo rzeczowe*, pod red. T. Dybowskiego, Warszawa 2003. Profesor Stelmachowski jest autorem koncepcji własności rolniczej jako kompleksu praw i obowiązków. Prowadzone przez Profesora badania dotyczyły ewolucji przedmiotu własności zarówno w ujęciu historycznym, jak również na tle przekształceń ustrojowych, jakie zaistniały po 1989 r. W *Systemie prawa prywatnego* szczególną uwagę zwraca analiza wykonywania prawa własności, w której po raz pierwszy ukazano splot różnych metod regulacji dotyczących obrotu nieruchomościami. Prekursorska myśl przewodnia rozważań nad wykonywaniem własności wskazuje na swoiste przenikanie się metody cywilnej i administracyjno-prawnej.

Dorobek naukowy Profesora legł u podstaw wydzielenia prawa rolnego jako nowej gałęzi prawa. Prawo rolne jest dziedziną, w której Profesor A. Stelmachowski odegrał rolę szczególną. W ciągu 50 lat wyodrębniania się prawa rolnego (z prawa administracyjnego oraz cywilnego) prawo to stawało się nową gałęzią, początkowo na płasz-

czyźnie dydaktycznej, a później i doktrynalnej, przy stałym, twórczym, często krytycznym zaangażowaniu Profesora. Jego zasługą jest określenie przedmiotu i zakresu prawa rolnego oraz objęcie zakresem badań także rolnictwa indywidualnego, skazywanego w latach 1956-80 na „stopniowe socjalistyczne przekształcenia”. Jego dorobkiem jest opracowanie podstawowych konstrukcji prawnorolnych, takich jak zasady prawa rolnego czy koncepcja własności rolniczej, rozumiana jako kompleks praw i obowiązków. Osiągnięciem Profesora są także konkretne rozwiązania prawne służące obronie rolnictwa indywidualnego. Dość wskazać, że wprowadzona przepisem art. 131 k.c. (w 1982 r.) reguła, że Polska gwarantuje własność i całkowitą ochronę indywidualnych gospodarstw rolnych, stanowiących trwałą i równoprawny element społeczno-gospodarczego ustroju PRL, była konsekwencją realizacji Porozumień rzeszowsko-ustrzyckich, przy zawarciu których głównym doradcą „Solidarności Rolników Indywidualnych” był Profesor Stelmachowski.

Efektom stosowanej przez Profesora metody badawczej są wykonane pod Jego kierunkiem naukowym opracowania zespołowe dotyczące wpływu instrumentów prawnych na system zarządzania w rejonach uprzemysławianych. Badania empiryczne prowadzone przez zespół współpracowników Profesora w Dolnośląskim Okręgu Miedziowym zaowocowały opracowaniem dotyczącym struktury agrarnej polskiej wsi (*Wpływ uprzemysłowienia na stosunki własnościowe w rolnictwie w Legnicko-Głogowskim Okręgu Miedziowym* – 1972). Następnie ukazały się: *Przemiany własności ziemi w rolnictwie polskim* (1974), *Wpływ instrumentów prawnych na przestrzenną strukturę rolnictwa* (1977), *Problemy zarządzania rejonami uprzemysłowionymi* (1986), *Ewolucja pozycji właściciela indywidualnego gospodarstwa rolnego w Polsce* (1989). Nadmienić należy, że Profesor Stelmachowski w latach osiemdziesiątych pełnił funkcję Przewodniczącego Komitetu Badań Rejonów Uprzemysłowionych Polskiej Akademii Nauk. Koordynował prace badawcze nad problematyką rejonów uprzemysłowionych w zakresie zagospodarowania przestrzennego i rolnictwa, na płaszczyźnie prawnej, ekonomicznej i socjologicznej. Było to niewątpliwie istotne doświadczenie Profesora w sferze interdyscyplinarnych badań naukowych.

W procesie doskonalenia ustawodawstwa rolnego Profesor pełnił stałą funkcję eksperta, z którego zdaniem liczono się przy wydawaniu wielu kluczowych ustaw rolnych. Podkreślić należy, że jeszcze w okresie PRL (lata 1973/74) Profesor Stelmachowski był autorem koncepcji i współautorem pierwszego w Polsce projektu kodeksu rolnego. Ta pierwsza próba polskiej kodyfikacji prawa rolnego nie uzyskała wszakże akceptacji ówczesnych władz, a to ze względu na zawarte w projekcie gwarancje trwałości indywidualnej własności w rolnictwie. Poakcesyjny okres harmonizacji polskiego ustawodawstwa rolnego z ustawodawstwem Unii Europejskiej angażował Profesora w przygotowanie projektów nowych polskich ustaw rolnych (m.in. w ramach programu „Phare-Sierra”).

O uznaniu pozycji Profesora w skali międzynarodowej świadczą Jego artykuły w renomowanych czasopismach zagranicznych, zaproszenia do udziału w konferencjach i towarzystwach naukowych, przede wszystkim zaś doktoraty honorowe Uni-

wersytetu Paris I Pantheon-Sorbonne oraz Uniwersytetu w Ferrarze, a także prestiżowe członkostwo w Academie de l'Agriculture de France. Profesor był pierwszym polskim uczonym w Europejskim Komitecie Prawa Rolnego (CEDR); dzięki Jego staraniom i autorytetowi Polskie Stowarzyszenie Prawników Agrarystów zostało podniesione do rangi sekcji krajowej Europejskiego Komitetu Prawa Rolnego.

W biografii Profesora chwalebnie zapisał się okres wrocławski (lata 1962-1969), gdzie Profesor należał do wybitnych twórców ośrodka prawniczego na Uniwersytecie. Także Białystok był miejscem aktywnej, pionierskiej działalności Profesora, który współtworzył środowisko naukowe Wydziału Administracyjno-Ekonomicznego, później zaś – Wydziału Prawa Filii Uniwersytetu Warszawskiego, walnie przyczyniając się do powstania Uniwersytetu w Białymstoku. Podziękowaniem za zasługi Profesora dla tych środowisk naukowych było przyznanie Mu tytułu doktora *honoris causa* Uniwersytetu w Białymstoku (1999 r.) oraz tytułu doktora *honoris causa* Uniwersytetu Wrocławskiego (2005 r.). Profesor był również doktorem honorowym Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie (2003 r.), wcześniej Akademii Teologii Katolickiej, na której wykładał (jako jeden z trzech profesorów Wydziału Prawa UW w okresie poprzedniego ustroju). W 2006 r. Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, doceniając zasługi naukowe i działalność publiczną Profesora Stelmachowskiego, studenta i doktora Uniwersytetu sprzed ponad pięćdziesięciu lat, zorganizował uroczystość odnowienia Jego doktoratu³. Kościół uhonorował Profesora godnością rycerza Rycerstwa Orderu Jasnogórskiej Bogarodzicy.

Profesor Stelmachowski jako nauczyciel i wychowawca

Jako nauczyciel akademicki i organizator życia naukowego Profesor Stelmachowski odniósł wielkie sukcesy w kształceniu studentów i wychowywaniu kadry naukowej.

Gdy chodzi o młodzież studującą, Profesor wprowadził ćwiczenia terenowe z prawa rolnego na Uniwersytetach Wrocławskim, Warszawskim i w Białymstoku. Równoległe włączono do ćwiczeń i egzaminów rozwiązywanie kasusów, co było w latach sześćdziesiątych i siedemdziesiątych w pełni nowatorskie. Zbliżało przyszłych prawników do prawa w działaniu i przygotowywało do przyszłej pracy w zawodzie prawnika. Pozwalało też młodym adeptom prawa na samodzielne stosowanie normy prawnej, co było prawdziwym *novum* wobec w zasadzie teoretycznej wiedzy oferowanej powszechnie na wydziałach prawa w Polsce.

Uczestniczyliśmy w powstawaniu szkoły prawa rolnego, z udziałem trzech ściśle związanych z osobą Pana Profesora ośrodków. Początki szkoły naukowej Profesora Stelmachowskiego powstały na Uniwersytecie Wrocławskim. Następnie zaczęła się

³ Zob. R. Budzinowski, *Sprawozdanie z odnowienia doktoratu profesora Andrzeja Stelmachowskiego*, „Przegląd Prawa Rolnego” 2007, nr 1, s. 337 i n.

rozwijając, obejmując kolegów z Uniwersytetu Warszawskiego i Uniwersytetu w Białymstoku. Z tworzeniem się szkoły prawa rolnego związane były też pionierskie zespołowe badania empiryczne struktury agrarnej, prowadzone pod kierunkiem Profesora na szczeblu gminy i powiatu. Powstał z tego tytułu nie tylko znaczący empiryczny dorobek naukowy, ale również wiele naszych doświadczeń z zakresu praktyki działania prawa.

Intelektualna wymiana poglądów pomiędzy Profesorem a Jego uczniami nie dotyczyła jedynie badań naukowych, lecz również zmian obowiązującego prawa, które w szczególności miały szanse zaistnienia w nowych uwarunkowaniach społeczno-politycznych. Wspomnieć tutaj można jedno ze spotkań, jakie odbyło się w 1989 r. Spotkaliśmy się z Profesorem Stelmachowskim, już jako Marszałkiem Senatu, w Klubie Uniwersytetu Warszawskiego, przy kawiarnianym stoliku. Profesor w luźnej rozmowie stwierdził, że „w trakcie zmian rewolucyjnych szuflady są puste” i że istnieje potrzeba dokonania „wyprowadzenia z Kodeksu cywilnego resztek regulacji prawnych systemu socjalistycznego, tamże zawartych”. Po kilkugodzinnej dyskusji, z przerwami na kolejne ciastka, herbaty i kawy, powstała koncepcja nowelizacji Kodeksu cywilnego. Wszystkie przedstawiane w trakcie dyskusji uwagi Profesor skrzętnie notował na serwetkach kawiarnianych i zabrał ze sobą. Po jakimś czasie poinformował nas, że wyniki naszych wspólnych obrad skierował do odpowiednich służb legislacyjnych. Na efekt nie trzeba było długo czekać – w 1990 r. Sejm uchwalił wielką nowelizację Kodeksu cywilnego, zrywającą z pozostałościami regulacji minionej epoki.

Profesor wypromował 23 doktorów; pod Jego opieką przewody habilitacyjne ukończyło 8 doktorów, a 5 uczniów uzyskało tytuły naukowe profesora. Aktualnie uczniowie Profesora piastują funkcje akademickie na 6 uniwersytetach. Uczniowie Pana Profesora pełnili i pełnią również odpowiedzialne funkcje w społecznościach akademickich, w wymiarze sprawiedliwości, administracji samorządowej i państwowej.

Mówiąc o zasługach Profesora w dydaktyce prawa rolnego, należy wyeksponować dwie z nich. Profesor jest twórcą koncepcji, a zarazem głównym współautorem podręcznika akademickiego (*Prawo rolne* – 1966, 1970, 1980, 1987, *Polskie prawo rolne na tle ustawodawstwa Unii Europejskiej* – 1994, 1997, 1999), uznawanego za podstawowy materiał dydaktyczny w tej dyscyplinie. Służy on już czterdziestemu rocznikowi studentów kierunków prawa i administracji. Oryginalna metoda prowadzenia ćwiczeń z prawa rolnego (z uwzględnieniem badań terenowych w środowisku wiejskim) sprawiła, że dzięki Profesorowi prawo rolne – wbrew powszechnej opinii – stało się niezwykle interesującą dyscypliną.

Dowodem szczególnej autorytetu Profesora A. Stelmachowskiego była funkcja redaktora naukowego najnowszego podręcznika *Prawo rolne* (LexisNexis 2003; wydanie 2 – 2005 r., wydanie 3 – 2006 r., wydanie 4 – 2008 r.). Profesor ukończył też redakcję ostatniego wydania, które ukaże się w 2009 r. Podręcznik ten jest w zamyśle próbą zintegrowania zarówno środowiska agrarystów, jak i programów nauczania

prawa rolnego, wraz z powstającym prawem żywnościowym – na wydziałach prawa i administracji uniwersytetów. Podręcznik, mający charakter ogólnopolski, powstał z inicjatywy Polskiego Stowarzyszenia Prawników Agrarystów, którego Profesor był honorowym przewodniczącym, a przygotowany został przez 20 współautorów z dziesięciu uniwersytetów.

* * *

Nasz Mistrz był wspaniałym, pogodnym, szczęśliwym człowiekiem, z którego wiedzy, wsparcia i odwagi stale mogliśmy i możemy czerpać. To co otrzymaliśmy, staramy się przekazywać innym.

W imieniu uczniów

PAWEŁ CZECHOWSKI,
 MAŁGORZATA KORZYCKA-IWANOW,
 STANISŁAW PRUTIS